

**Semiotiken som metodologi – tecknens liv i språket,
kulturen och samhället
Att översätta tecken och teckensystem**

**Pirjo Kukkonen
Helsingfors universitet
Finska, finskugriska och nordiska institutionen**

Abstract

In my article, the starting point is semiosis, that is, the act of signification, which is a central concept and phenomenon both in semiotics and translation. I adopt a semiotic approach to translation and discuss the translating subject, the translator, through some insights offered by scholars in semiotics, here applied to the practice of translation and to the methodology of translation research. Furthermore, I discuss some semiotic modalities, as they are presented within existential semiotics, to give a short demonstration of how to approach Italo Calvino's six memos for our millennium as the qualities of the translating subject, and even as potential guidelines for translation practice.

Keywords: semiotics, semiosis, the translating subject, semio-ethical qualities, semio-ethical modalities, Calvino's six memos

1 Semiotik, semiosis och semioetik – tecknens liv inom den sociala samvaron

Min tes är att översättning handlar om att tolka tecken och teckensystem och att genom dessa kommunicera ett budskap på ett specificerat sätt från ett teckensystem till ett annat i syfte att skapa betydelse i en dynamisk teckenprocess (semiosis) varför den också naturligt blir en semiotisk fråga om hur betydelse manifesteras. Därför fokuserar jag på några teoretiska och metodologiska aspekter hos semiotiken som allmän tecken- och kommunikationslära genom att efter en kortfattad semiotisk översikt exemplifiera med den italienske författaren Italo Calvino's (1923–1985) sex punkter för detta årtusende. Dessa sex punkter, som finns i hans postumt utgivna bok *Lezioni Americane. Sei proposte per il prossimo millennio* (1988), formulerar han som rättesnören, kvaliteter, värderingar och egenskaper för språket och litteraturen. Men dessa, såsom jag ser dem, kan också diskuteras som **semioetiska modaliteter** för det översättande jaget, översättarens roller och identiteter uttryckta genom semiotiska modaliteter (normer, värderingar, ideologier) som beskriver jagets relation till varat, existensen. Utgångspunkten för en semiotisk tolkning är att ett tecken tolkas som tecken, en företeelse som har en form, ett innehåll och en tolkning. Detta innebär att ett tecken tolkas *som* tecken (*på/för* något, att det ingår i ett större system, ett teckensystem), att det används och produceras i syfte att kommunicera ett budskap så att kommunikationen förverkligas och budskapet når sin mottagare. Tecknet manifesterar betydelse och signifikation i dynamiska teckenprocesser (se om översättning inom olika discipliner, inte bara inom översättningsforskningen Petrilli 2003, 2009; se också Torop 2003).

Semiotikens projekt har många dimensioner. I dagens kultur- och sociosemiotiska verklighet där översättaren och översättningsforskaren ställs inför många olika modaliteter (relation till varat) är frågor kring Calvins sex punkter allt angelägnare. I samtliga reflektioner är och blir frågor kring kohesion och följdriktighet och etiska frågor väsentliga. Detta kommer tydligt till uttryck exempelvis i *The Translator: Studies in Intercultural Communication*) och dess temanummer ”Translation and Violent Conflict” (Volume 16, Numer 2, 2010) där frågor om översättning och tolkning i globala och lokala konflikter diskuteras. I *Handbook of Pragmatics* konstateras följande redan år 1997:

As far as trends are concerned, sign studies will undoubtedly continue to focus on the larger contexts of signs. In other words, semiotics will evolve more and more towards a global semiotics that envisages an understanding of signs in human behaviour and in nature in general. In this pansemiotic view, the emphasis will be on the sign outside linguistics. (Wouters [1997] 2003: 8.)

När det gäller att tolka tecken inom översättning kan vi utgå från Roman Jakobsons artikel ”Lingvistiska aspekter på översättning” ([1959] 1998) som ger tre sätt att tolka ett verbalt tecken: inomspråklig översättning eller *omformulering* är en tolkning av verbala tecken där man använder andra tecken i samma språk, (2) mellanspråklig översättning eller *egentlig översättning* är en tolkning av verbala tecken där man använder ett annat språk och (3) intersemiotisk eller översättning eller *transmutation* är en tolkning av verbala tecken där man använder tecken från icke-verbala teckensystem. (Jakobson [1959] 1998: 148.) Med utgångspunkt i dessa tre sätt att tolka tecken och teckensystem kan dagens många olika textgenrer studeras. Men översättning är också ett redskap och en metod för tanken (jfr Jakobsons punkt 1), det som presemiotikern Victoria Welby (1837–1912) skriver om då hon inom sin **significs** (semiotik) urskiljer tre slags betydelse: ”sense, meaning and significance”, att tolka fram betydelsen i olika situationskontexter, ’universe of discourse’, med hjälp av ”translative thinking” som hon också kallar ”translation as a polyfunctional method”:

We cannot cancel the automatic process of translative thinking. Everything suggests or reminds us of something else. What have we just said? Mischievous ‘lies in’ the ‘strength’ of something: ‘constraint’, ‘process’, ‘translative’ – every word calls up more or less consciously some physical experience transferred to the mental sphere. ‘Transferred’, ‘sphere’ – once more we are ensnared; ‘ensnared’ again a case in point, and so on. (Welby ([1903] 1983: 34.)

Welby nämns oftast i samband med C. S. Peirce (1839–1914) eftersom de i sin korrespondens diskuterade frågor om **semiosis**, ”the act of signification”. Vi kan i likhet med Welby ([1903] 1983: VIII, 51) se översättning som ett grundläggande redskap för tanken (”translation – an essential method of significs”) och som en procedur och en metod att hantera kunskap: (”translation becomes a means both of testing knowledge and of widening its range”). Detta är möjligt eftersom språket är en form av översättning (”language is a form of translation”, a.a.: 127).

Semiotiken och översättningsforskningen är båda interdisciplinära områden där frågor om budskapet, kommunikationen av betydelse, mening och signifikation är centrala i en verklighet där normer, värderingar och ideologi ständigt gör sig påmind i de texter vi arbetar med. Inom semiotiken har axiologiska frågor diskuterats bl.a. av Welby (1903, 1911, ”values and transvaluation”) och i hennes efterföljd av Charles Morris (1938)

m.fl. Semioetiska frågor kring värden och värderingar har diskuterats inom dagens semiotiska forskning t.ex. av Petrilli (2004, 2009 "semioethics") och Tarasti (2000, 2004 "existential semiotics", "values and signs"). För Yuri Lotman (1990: 127) är översättning (i likhet med Welby) en grundläggande mekanisk såsom han skriver i sin bok *Universe of Mind. A Semiotic Theory of Culture*: "Translation is a primary mechanism of consciousness. To express something in another language is a way of understanding it". I likhet med Georg Steiner (1975: 296–413) i *After Babel. Aspects of Language and Translation* kan vi konstatera att den hermeneutiska, tolkande synen på översättning inledde också en stark semiotisk riktning inom översättning och översättningsforskning. Såsom Hans-Georg Gadamer (2004: 89–90) skriver, är alla företeelser som har att göra med förståelse språkliga företeelser, språket har social funktion och i kommunikationen konstrueras och manifesteras betydelser hos tecken och teckensystem. Språket är första rangens semiotiska system. "Language is a form of translation" så som Welby ([1903] 1983: 127) uttrycker det. Steiner (1975: 473) för sin del skriver om "alterities of being", dvs. varats modaliteter som verbaliseras *i* och *genom* språket där översättning "is fully implicit in the most rudimentary communication. It is explicit in the coexistence and mutual contact of the thousands of languages spoken on the earth" (a.a.: 471). Steiner skriver:

[...] Through language, so much of which is focused inward to our private selves, we reject the empirical inevitability of the world. Through language, we construct what I have called 'alterities of being'. To the extent that every individual speaker uses an idiolect, the problem of Babel, is quite simply, that of human individuation. But different tongues give to the mechanism of 'alterity' a dynamic, transferable enactment. They realize needs of privacy and territoriality vital to our identity. To a greater or lesser degree, every language offers its own reading of life. To move between languages, to translate, even within restrictions of totality, is to experience the almost bewildering bias of the human spirit towards freedom. [...] (Steiner 1975: 473.)

Översättarens hela verksamhet kan på många sätt karakteriseras som ett möte av olika tecken och teckensystem som iakttas och tolkas för att sedan överföras och återskapas i ett annat språk och i en annan kultur. De danska semiotikerna Jørgen Dines Johansen & Svend Erik Larsen (1994: 9) definierar semiotiken i boken *Tegn i brug* (1994) på följande sätt: "Semiotik i sin bredaste betydning omfatter alle former for dannelse og udveksling af betydning på basis af fænomener det er kodet som tegn" (se Nöth [1990] 1995; Eco & Nergaard [1998] 2004). Inom kulturesemiotiken har Yuri M. Lotman (1990: passim) i diskussionen kring hur **semiosis** sker utgått från begreppet **semiosfär** som avser 'levande organismers semiotiska kompetens' och 'där alla teckenprocesser opererar i ett system'. Enligt Lotmans kulturesemiotik (se Lotman 1990) aktualiseras betydelse i den helhet som han kallar **semiosfär**. Betydelser föds och tolkas i denna helhet, den är livsviktig för att vi ska kunna använda, producera och tolka tecken och teckensystem i denna semiosfär där det egna ordet och det främmande ordet möts (gräns), där det främmande **semiotiseras**, 'översätts', tolkas och förstås. På samma sätt som människan behöver biosfären för att kunna leva, behöver människan semiosfären för att skapa betydelse(r). I en skönlitterär text som ska översättas tillämpar översättaren olika globala (på makronivå) och lokala (på mikronivå) översättningsstrategier (se Séguinot (ed.) 1989) som han/hon följer med tanke på den aktuella författaren, den aktuella romanen och dess genre och språk. I snart sagt varje text stöter vi som översättare på "svåra" språk- och kulturspecifika ord och uttryck, "det främmande"

placeras så i en **semiosfär** på gränsen mellan ”att exotocera” och ”att domesticera”. Varje text är en egen värld. Varje text kräver av läsaren/översättaren många beslut om språkliga, textuella och stilistiska val där varje ord kan ses som **kulturem** (se Lotman) bärande på språk- och kulturbunden information i kommunikationsprocessen. I varje text står översättaren inför ett antal **semiotiska modaliteter** (subjektets relation till varat) som bestämmer relationen till varat, dvs. vad som är möjligt, vad som är relevant, vad som är redundant och vad som är semioetiskt hållbart.

Betydelse skapas i en teckenprocess (”act of signification”) som benämns **semiosis** (Peirces term). Även om frågan ”Vad är betydelse?” sysselsatt såväl filosofer som språkforskare länge har betydelse som företeelse varit vetenskapligt, men många gånger också praktiskt svårfångad. År 1966 konstaterade A. J. Greimas i sin bok *Semantique structurale* att semantiken var en ’språkvetenskapens fattiga släkting’ (Greimas [1966] 1980: 14), eftersom den fick sitt namn och sin självständiga status som disciplin först i slutet av 1800-talet (se Breal 1897). Semantiken som studiet av ords och satsers betydelser, innebörden, meningen har utforskats sedan 1930-talet som semantiska fält och begreppsält (se t.ex. Kukkonen 1989), idéer som bygger på Ferdinand de Saussures ([1916] 1970) strukturalistiska tankar och hans centrala termer så som **relation** och **system**, dvs. de språkliga enheternas och strukturernas relation till varandra i olika system. I början av 1900-talet definierar de Saussure språket som ”ett teckensystem” och *semiologin* som ”en vetenskap som studerar tecknens liv inom den sociala samvaron”(a.a.: 40). I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet diskuterades betydelsens natur livligt inom semantik (Breal), semiologi (de Saussure), semiotik (semeiotics, Peirce), signifiics (Welby), semiotik (Morris), ”the meaning of meaning” (Ogden & Richards) etc. Central blev de Saussures syn på ett språks ordförråd som helhet (jfr associativa fält, associativa förbindelser, de Saussure [1916] 1970: 158–159), ord i relation till andra ord i systemet, dvs. ords värde, **valeur**, till andra ord som manifesterar betydelse. Inom översättning är detta relevant eftersom både skriftliga och muntliga samt multimediala och multimodala texter bildar sina system av tecken, dvs. hör till många och olika slags teckensystem. Betydelseaktualiseringsprocessen, **semiosis**, sker i mötet mellan olika tecken i olika textvärldar där den sociokulturella texten (kultur, ideologi) är den största (jfr Lotmans textbegrepp).

Betydelse är alltså en mångdimensionell och komplex process som det översättande jaget ständigt står inför. I stället för att ställa frågan ”Vad är betydelse?” ska vi i stället se hur det språkliga tecknet används och produceras i en text, vilken **funktion** det har i kontexten (se om funktion, Bühler 1934; se Jakobsons [1960] 1974: 143–151 kommunikationsmodell; se Nord 1997) eftersom betydelse skapas i **relation** till olika enheter i en dialog mellan formella, strukturella och innehållsliga enheter. Där det finns ett tecken, där finns också ett (**tecken**)**system** (jfr de Saussure). I fråga om översättning tolkar vi tecknet på olika sätt (se Jakobson [1959] 1998: 147–155), dvs. som inomspråklig (parafraisering, omskrivning), mellanspråklig (egentlig översättning mellan olika språk) och intersemiotisk översättning (mellan olika genrer och deras teckensystem: tal blir text, en roman blir film, teckenspråk blir tolkat tal eller skrift etc.). Företeelsen översättning är således i högsta grad **kommunikation** där tecken och teckensystem (budskapet) mellan A och B överförs på ett sätt att propositionen, betydelsen och innebörden återges eller återskapas enligt författarens intentioner i

målspråkstexten, dock så att språk- och kulturspecifika drag hanteras på det sätt som översättaren (eller tolken) anser vara **relevanta** – och **semioetiskt hållbart** – med tanke på textgenren och språksituationen i fråga i en given kommunikationssituation så att budskapet når mottagaren. Översättaren och tolken balanserar ständigt med följande paradox:

[...] the relation between the original text and the translated text. These texts are similar to each other, but what is the nature of such similarity? The paradox of translation consists in the fact that *the text must remain the same while becoming other* simply because it has been reorganized into the expressive modalities of another language: the translated text is simultaneously identical and different with respect to the original text. (Ponzio 2003: 15–16; kursivering i originalet.)

En liknande utgångspunkt har också Petrilli (2003: 32–33) då hon förklarar översättning:

That signs and life – which is made of signs (life = semiosis) – are only possible in interrelation, interpretation, transposition, translation means that the being, the identity of something that signifies and is significant is inevitably rooted in otherness. The same sign is always *the same other*, for in order to be itself and continue being so, it must become other in intersign or transsign interpretation/translation processes. (Petrilli 2003: 32–33; kursivering i originalet.)

Paradoxen att en översatt text ska vara ”en ny lika olika text” är naturlig eftersom olika språk talar om verkligheten på olika sätt; de språk- och kulturspecifika aspekterna är inbyggda i språkets och kulturens djupstrukturer. Det är så som Steiner (1975: 473) skriver: ”every language offer its own reading of life”. Det är befriande att som översättare och översättningsforskare läsa Welbys (1837–1912) texter från början av 1900-talet då hon utarbetade sin disciplin ”significs”, ”as a communication oriented theory of signs”, (Welby [1903] 1983: 40), dvs. vetenskapen om betydelse, mening och signifikans. Hon behandlade exempelvis frågor kring explicit terminologi inom olika discipliner, det som vi i dag talar om som klarspråksarbete och ”Fight the fog” exempelvis i EU-textsammanhang:

There is, strictly speaking, no such thing as the Sense of a word, but only the sense in which it is used – the circumstances, state of mind, reference, ‘universe of discourse’ belonging to it. The Meaning of a word is the intent which it is desired to convey – the intention of the user. The Significance is always manifold, and intensifies its sense as well as its meaning, by expressing its importance, its appeal to us, its moment for us, its emotional force, its ideal value, its moral aspect, its universal or at least social range. (Welby [1903] 1983: 5–6.)

Welbys text låter modern: hon talar om den helhet **diskursen** där betydelse manifesteras och aktualiseras. Hon talar också om språkbrukarens användning av ett ord, hans/hennes intention och att signifikans alltid är en mångfasetterad företeelse. Det är i kontextsammanhanget som betydelse föds, inte enbart i den intratextuella helheten utan i hela ’universe of discourse’. För en översättare och en översättningsforskare är detta en naturlig utgångspunkt: betydelse manifesteras inte enbart på ordnivå (denotativ, kognitiv, egentlig betydelse), hos ordets semantik utan dess referens går utanför ordet till det semiotiska (t.ex. multimodala samspel, konnotativ, associativ betydelse), till vad ordet kommunicerar som tecken och teckensystem eller vilket budskap det verbala tecknet bär diakroniskt och/eller synkroniskt i en tid och i ett rum.

2 Översättarens modaliteter – sex punkter för detta årtusende

Det är en truism att säga att språk och översättning är livsviktiga i vår gemensamma globala och lokala semiosfär (det språkliga och kulturella rum där betydelse blir till), men de sex punkter som Italo Calvino (1988) lämnade i arv åt oss för vår tid kan också ses som **de semioetiska kvaliteter** som vi som översättande och som forskande subjekt kan tillämpa i vår kreativa och heuristiska verksamhet där både synliga och dolda tecken och teckensystem tolkas och översätts till andra tecken och andra teckensystem. En semiotisk synvinkel kan därför anläggas då vi diskuterar översättning som process och produkt, dvs. översättarens centrala roll som subjekt ur en **existentialemiotisk** synvinkel (se Tarasti 2000; 2004). Översättning som process och produkt implicerar **kausalitet** på olika nivåer som en företeelse exempelvis inom översättningssociologin (Chesterman 2002: 145–158; se Kukkonen 2009: 25–30) då Chesterman tillämpat Greimas (1983) **modaliteter** i syfte att beskriva en översättarens kausalitetsprocesser som beslutsfattande fram till den färdiga produkten, texten i målspråket och i målkulturen. Chesterman (2002: 158) skriver: “What translators do (*faire*) depends on their knowledge (*savoir*) of how to exploit what is possible (*pouvoir*) in order to meet the demands of what is required (*devoir*), in a way that they desire (*vouloir*) and that is in accordance with their own subjectivity (*être*).” Ett tillägg till dessa modaliteter finns i Ritva Hartama-Heinonens (2009: 52–68) analys av översättning och översättningsforskning som en fråga om hopp (med utgångspunkt i Peirce). Enligt mitt förmenande är detta ett uttryck för modaliteten att tro på (*croire*) antagandet eller på hoppets princip och maxim (a.a.: 65) att det finns sätt att lösa ett översättningsproblem (jfr fi. *toivominen, uskominen*), dvs. att översättning är möjlig.

I syfte att belysa översättaren som subjekt och **det översättande subjektets semiotiska modaliteter** – belyst ur semiotikens synvinkel – utgår jag från Italo Calvinos (1923–1985) *Lezioni Americane. Sei proposte per il prossimo millennio* (1988). Författaren fick färdigt de fem punkterna, den sjätte punkten ”Consistency” hann han bara namnge strax före sin död 1986. Boken publicerades postumt på italienska år 1988 och samma år i en engelsk översättning av Patrick Creagh. Den svenska översättningen är från år 1998 av Sven Åke Heed. Dessa sex punkter kallar Calvino dygder, värderingar och egenskaper för litteraturen, men jag ser dem också mera universellt som rättesnören, regler, råd, dygder, värderingar för oss översättare och översättningsforskare som individer, inom institutioner och i samhället. De sex punkterna är:

Pirjo Kukkonen
Semiotiken som metodologi – tecknens liv i språket, kulturen och samhället
Att översätta tecken och teckensystem

Italo Calvino: <i>Sei proposte per il prossimo millennio</i>	Italo Calvino: <i>Six Memos for the next Millennium</i>	Italo Calvino: <i>Sex punkter inför nästa årtusende</i>
1. Leggerezza	1. Lightness	1. Lätthet
2. Rapidità	2. Quickness	2. Snabbhet
3. Esattezza	3. Exactitude	3. Exakthet
4. Visibilità	4. Visibility	4. Synlighet
5. Molteplicità	5. Multiplicity	5. Mångfald
6. "Consistency" (Calvino 1988)	6. Consistency (English trans. Patrick Creagh 1988)	6. Följdriktighet (Svensk övers. Sven Åke Heed [1998] 1999)

Dessa värderingar kan uppfattas som semiotiska vägledare också inom översättning eftersom översättaren i sitt kreativa arbete ständigt står inför olika val, dvs. modaliteter i relationen till varat – exempelvis inför olika slags dikotomier eller skalor som styr översättningsstrategierna: trohet–otrohet, frihet–bundenhet, det egna ordet–det främmande ordet, främmandegörande/exotisering–adaptering/domesticering etc. Calvino inleder sin bok så här:

Det är nu 1985 och bara femton år återstår innan ett nytt årtusende tar sin början. För närvarande tycker jag inte att detta annalkande datum uppväcker några särskilda känslor. Men jag är inte här för att tala om futurologi utan om litteratur. Det årtusende som nu går mot sitt slut har sett de moderna västerländska språken födas och utbredas och hur litteraturer uppstått för att utforska dessa språks möjligheter att förmedla intryck, kunskap och fantasi. Det har också varit bokens årtusende, genom att det sett boken som ting anta sin för oss välbekanta form. Kanske är det signifikativt att vi inför det stundande millennieskiftet så ofta frågar oss hur det ska gå för litteraturen och för boken i den teknologiska tidsålder vi kallar den postindustriella. Jag ger mig inte gärna in på den sortens spekulationer. Min grundmurade tro på litteraturens framtid vilar på vetenskapen om att det finns sådant som bara litteraturen kan skänka oss med sina speciella medel. Jag ämnar därför ägna dessa föreläsningar åt några litterära värden, egenskaper eller specialiteter som ligger mig särskilt varmt om hjärtat och som jag vill försöka placera in i det nya årtusendets perspektiv. (Calvino [1998] 1999: 11.)

Litteraturen och språket har egenskaper och värderingar som endast de kan erbjuda. Med "lätthet" kan dessa egenskaper tillämpas inte bara på litteraturen utan också på oss individer och på hela institutioner så som också Sven Nilsson (2003) föreslår i sin artikel "Lätt som en fågel" där han diskuterar Calvinos sex punkter. Om man ska försöka fånga egenarten i Calvinos skrivande är det just ordet *lätthet* som karakteriserar honom; han har själv gett vad han kallar en övergripande definition av sitt verk, nämligen att eliminera tyngden till exempel i berättelsens struktur och i språket:

[...] jag har försökt beröva såväl mänskliga gestalter som himlakroppar och städer deras tyngd, framför allt har jag försökt häva tyngden i berättelsens struktur och i språket. [...]. (Calvino [1998] 1999: 13.)

De sex punkterna är ingalunda enkla utan i högsta grad komplexa; med varje punkt infinner sig motsatsen. Calvino nämner först lätthet och avancerar sedan i en viss ordning för att stegvis slutligen nå – **kohesion, följdriktighet**, något som vi alla eftersträvar både i livet och i alla de texter vi lever *i* och *med*. I det följande ska jag endast i korthet beröra det hur de sex punkterna kunde användas som rättesnören inom

översättning, i synnerhet med översättaren i fokus, det översättande subjektet och hans/hennes modaliteter.

Översättaren skapar texter. Lotman (1990: 11–19) ger tre huvudsakliga textfunktioner ("The Text as a Meaning-generating Mechanism") då han definierar sitt textbegrepp: (1) en text skapar nya betydelse(r), (2) en text skapar nya texter och (3) texter utgör det kollektiva minnet. Calvino ger litteraturen en kvalitet och egenskaper som bara den har, dvs. författarens agerande i att skapa ett litterärt språk och en litteratur. På samma sätt kan samtliga översatta texter och litterära texter i världen ses som en väldig global och lokal text som översättarna producerat till ett kollektivt minne som kan tolkas med utgångspunkt i Calvinos sex punkter: (1) *lätthet–tyngd*, (2) *snabbhet–långsamhet*, (3) *exakthet–inexakthet* (jfr trohet vs. frihet), (4) *synlighet–osynlighet*, (5) *mångfald–enkelhet* och (6) *följdriktighet–inkonsekvens* (kohesion/sammanhang vs. splittring). Det översättande jaget, subjektet, reflekterar kring dessa värderingar och egenskaper (individuella och professionella) i samband med de existentiella modaliteterna (normer, värderingar, etik).

Översättning karakteriseras med *lätthet* vs. *tyngd*. I det heuristiska beslutsfattandet då översättaren gör sina strategiska val finns båda polerna lättheten–tyngden då till exempel ett för kontexten lämpligt språk- eller kulturspecifikt ord och dess betydelse funnit sin plats och sin identitet i en text. Översättning är paradoxernas konst: samtidigt är översättning både en lätt och en svår kognitiv problemlösningsprocess. Lättheten infinner sig när översättningen bearbetats och texten hittar sin kurs och sin kohesion (följdriktigheten). Snabbheten (tidtabeller, sätt att arbeta) ropar efter den andra polen långsamhet (kvalitet). Exaktheten ingår också den i en paradox: "Översätt exakt men fritt, fritt men exakt!" Synligheten vs. osynligheten har inom översättning diskuterats med utgångspunkt i översättaren som subjekt och hans/hennes många olika roller och identiteter som kulturförmedlare, medförfattare etc., eller i valet att exotisera eller domesticera. Mångfalden vs. det enkla är också den en modalitet som har att göra med översättaren som subjekt, det översättande subjektet (kunskap, den intellektuella rörligheten, kanske metoden "det enkla är det sköna" är den relevanta metoden vid komplexa frågor, jfr Calvinos ([1998] 1999: 28) uttryck "lätt som en fågel": "Lättheten är för mig förknippad med precision och bestämning, inte med vaghet och slumpmässighet."). Slutligen är den sjätte punkten att skapa helheter, kohesion, sammanhang – översättarens huvudsakliga uppgift som subjekt i de många roller som översättning innebär som verksamhet med betydelse i fokus. Vilken stor uppgift har inte översättaren som subjekt, som det översättande subjektet: att skapa nya texter för det kollektiva minnet, att konstruera betydelse(r), att bygga broar, att bidra till de många flerspråkiga mötena, att förstå, att tolka och att verbalisera en text till ett sammanhang! Calvinos sex punkter är avsedda att beskriva de egenskaper och kvaliteter litteraturen har och ska ha. Men han lär oss också med dessa att se på det kreativa arbetet som någonting oerhört väsentligt: de sex punkterna skapar mening i livet. Det författande och det översättande jagets kreativa processer delar samma möten i språket och i texten. Det översättande jaget fattar **semioetiska beslut** (översättning som handling) i hela översättningshändelsen (event). Det handlar om att konstruera betydelse på olika sätt i olika språkliga och kulturella rum.

3 Det översättande jaget – lätthet och tyngd

Ovan har jag behandlat det översättande subjektets modaliteter som **ett semioetiskt projekt** inom översättning och semiotik med utgångspunkt i Italo Calvinos (1988) sex punkter som rättesnören och dygder för språk och litteratur. I syfte att konkretisera Calvinos kvaliteter låter jag författaren och översättaren Thomas Warburtons (f. 1918) röst bli hörd genom att låta denne karakterisera sin egen syn på översättarens verksamhet, det översättandet jaget där spår av kvaliteterna ovan kan skönjas på skalan *lätthet vs. tyngd*. Översättarens verksamhet kan påminna om skådespelarens eller estradmusikerns då han/hon är en tolkande, en reproducerande konstnär eller ”en cirkusartist som balanserar på två löpande hästar med en fot på vardera. Så svårt och krävande har någon påstått att det är”, skriver Warburton (2003: 5). Detta citat är ur Warburtons bok *Efter 30 000 sidor. Från en översättares bord* (2003) där han beskriver hur det är att översätta både världslitteratur till svenska och finska klassiker till svenska – med lätthet och tyngd. Det senaste storverket är hans svenska översättning av Volter Kilpis *Alastalon salissa I–II, I salen på Alastalo I–II* från år 1997, den finska förlagan kom ut 1933. I förordet till översättningen beskriver Warburton kortfattat sin översättningsprocess. Att som översättare vara mitt inne i den kreativa skönlitterära process (jfr översättaren som subjektet i process, se *le sujet en procès, procès de signification* Kristeva 1980) som en författare skapat är så mångskiftande att alla försök till en uttömmande beskrivning av översättarens kognitiva, semantiska och stilistiska val kan vara omöjlig (jfr Gullin 1998; Lindqvist 2003). I sin paratext ovan ger Warburton en kort förklaring till hur han gått tillväga då han översatt Kilpis skärgårdsskildring – ett verk som länge ansågs vara omöjligt att översätta (jfr Elmer Diktonius som började översätta verket på 1930-talet, se Kukkonen 2005: 119). I Kilpis säregna språk och stil uttryckta genom det finskugriska språket finskans språk- och kulturspecifika resurser gäller det för översättaren att återskapa förlagans estetiska funktion – ”stämningarna, livskänslan, porträtteringens djup” med det germanska språket svenskans resurser. Warburtons svenska översättning är ett mästerverk (se Kukkonen 2005). Allmänt kan sägas att den professionella skönlitterära översättaren har stor allmänbildning, är invigd i litteratur och källor av olika slag, har en utomordentlig känsla för språk, stil och de hårfinaste nyanser etc., men sist och slutligen är det säkert **intuitionen**, den inre synen, instinkten ’att man kommer till insikt’ (jfr det finska verbet *oivaltaa* och substantivet *oivallus*) som avgör det slutliga valet för ett ord, ett uttryck, en konstruktion, en rytm etc., något som också berörs i en intervju med Warburton under rubriken ”Han översätter på intuition” (Pauli 2002).

Översättandets inherent metod, som vetenskapligt är svår att fånga, är **abduktionen** ’gissandets logik’, en typ av slutledningar som Ritva Hartama-Heinonen diskuterar i sin doktorsavhandling *Abductive Translation Studies. The Art of Marshalling Signs* (2008a) med utgångspunkt i den amerikanske semiotikern, språkfilosofen och logikern Charles Sanders Peirce (1839–1914) – översättning uppfattas som ’tecken som utvecklas till ett mera utvecklat tecken’ (se också Hartama-Heinonen 2008b: 32–33). I min artikel (Kukkonen 2001: 121–138) *Flux in translation semiosis: Signs and sign systems on surface and depth* diskuterar jag ur en semiotisk utgångspunkt hur översättaren för en ständig dialog mellan tecken och teckensystem på språkets och kulturens yt- och djupstrukturer, dvs. hur tecken lever i tid och rum, hur tecken får sin form, sitt innehåll

och sin tolkning i de sammanhang de existerar. För att förstå vad semiotik egentligen innebär vill jag citera Roman Jakobson (1896–1982) som belyser semiotikens fält i sitt öppningsanförande *A Glance at the Development of Semiotics* (First International Congress of Semiotics in Milan, 1974) på följande sätt – tiden är alltså 1970-talets början:

[...], we can propose a tautological formula: Semiotics, or put otherwise, *la science du signe et des signes*, the science of signs, *Zeichenlehre*, has the right and the duty to study the structure of all of the types and systems of signs and to elucidate their various hierarchical relationships, the network of their functions, and the common or differing properties of *all* systems. The diversity of the relationships between the code and the message, or between the signans and the signatum, in no way justifies arbitrary and individual attempts to exclude certain classes of signs from semiotic study, as for example nonarbitrary signs as well as those, which, having avoided “the test of socialization,” remain individual to a certain degree. Semiotics, by virtue of the fact that it is the science of signs, is called upon to encompass *all* the varieties of the signum. (Jakobson 1987: 454.)

Semiotikens agenda är således omfattande. I termen **semiotik** finns grek. *sēma*, *sēmeion* med betydelseorna ‘tecken’, ‘signal’, ‘symbol’ etc. från antikens *semiotik* ‘symptomlära’. Den moderna semiotiken har utvecklats ur den angloamerikanska språkfilosofin och logiken (Peirce), den europeiska strukturalismen (de Saussure, Paris-skolan) och poststrukturalismen (1960-talet) för att i dag vara en tvärvetenskaplig disciplin som definieras som den allmänna vetenskapen om tecken, teckensystem och betydelser, dvs. om **kommunikation** med tecken. Semiotikens innersta uppgift är alltså att kommunicera förståelse, att förhandla om betydelse, att bygga en gemensam **semiosfär** där betydelser tolkas, där det främmande inte är ‘främmande’ längre utan där det berikar oss, dvs. där det Andra förs närmare oss – antingen som exotiserings- eller som domesticeringsprocesser. Översättning är i högsta grad kommunikation och har därför mycket gemensamt med semiotiken. Efter den strukturalistiska revolutionen i början av 1900-talet utvecklades semiotiken mycket under 1960- och 1970-talet. Redan år 1980 konstaterade Bassnett ([1980] 1991) med hänvisning till Terence Hawkes (1977) att översättning i högsta grad ska ty sig till semiotiken eftersom mycket av den komplexa problematik som översättningsforskningen befattar sig med inte kan lösas med hjälp av enbart språkliga analyser. Inom översättning är det frågan om läsning och tolkning av olika tecken och teckensystem som översättaren (och tolken) står inför i sin teckenprocess att tolka och förstå skribentens/författarens eller talarens intentioner och betydelser på språkets samtliga plan: det syntaktiska, det semantiska och det pragmatiska planet (se Morris [1938] 1971) i olika texter, i olika textgenrer med verbala och non-verbala teckensystem, multimediala och multimodala teckensystem (se Jakobson [1959] 1998). Tolkningen sker på det globala (makronivån) och det lokala planet (mikronivån, den textuella nivån). Kultursemiotikens globala utgångspunkt utgår just från det som Lotman (1990: 127) utgår ifrån, dvs. översättningens centrala roll (“the elementary act of thinking is translation”, a.a.: 143) och som han formulerar enligt följande:

The structure of the semiosphere is asymmetrical. Asymmetry finds expression in the currents of internal translations with which the whole density of the semiosphere is permeated. Translation is a primary mechanism of consciousness. To express something in another language is a way of understanding it. And since in the majority of cases the different languages of the semiosphere are

semiotically asymmetrical, i.e. they do not have mutual semantic correspondences, the whole semiosphere can be regarded as a generator of information. (Lotman 1990: 127.)

I den kulturesemiotiska traditionen bygger Lotman i likhet med Michail Bachtin (1895–1975) på begreppet *dialog* (se Bachtin 1991). Det gäller olika tecken, som hör till olika teckensystem, i språket, tanken, kulturen och kommunikationen. Detta innebär att 'det andra', 'det främmande' ska tolkas och översättas till det egna, till den egna kulturens text, dvs. ska överföras, omskrivas från en kommunikationssituation till en annan, från en kultur till en annan i enlighet med varje text och dess liv i den aktuella sociokulturella kontexten som är en **semiosfär** (se Lotman 1990: 125), en värld av tecken och teckenprocesser, "the whole semiotic space of the culture in question", som är förutsättningen för en teckenprocess, semiosis. I denna semiosfär står det översättande jaget på många sätt inför de sex punkter som Italo Calvino (1988) talar om och som jag tolkat som grundläggande semioetiska kvaliteter och modaliteter ur en semiotisk synvinkel på översättning som handling och händelse.

Semiotik och översättning har således mycket gemensamt. Ovan har jag citerat Jakobsons öppningsanförande om semiotikens uppgift presenterad på semiotikens första världskongress i Milano år 1974. Semiotikens nionde världskongress (9th IASS/AIS World Congress of Semiotics 11–17 June 2007, Helsinki and Imatra, Finland) hade det centrala temat *Communication: Understanding/Misunderstanding* med följande ord av konferensen beskyddare president Martti Ahtisaari som motto: "Semiotics studies all forms of communication. By analyzing cross-cultural misunderstandings it promotes the self-understanding of mankind." Under den tionde världskongressen (10th IASS/AIS World Congress of Semiotics 21–27 September, 2009, A Coruña, Spain) diskuterades semiotikens inherent tema kommunikation: *Culture of Communication–Communication of Culture*. Dessa teman visar för sin del kärnan i en semiotisk betraktelse och hur allmängiltig semiotiken är som metodologi. I synnerhet är frågor om semioetik angelägna för vår tid och för framtiden. Italo Calvinos sex punkter för vårt årtusende har jag tolkat som **semioetiska dygder** och **kvaliteter** i mötet mellan teori och praktik inom både översättning och semiotik där den gemensamma nämnaren är att leva *i* och *med* olika tecken och teckensystem. Detta gör vi i syfte att förstå – att tolka och att skapa betydelse och signifikans på ett semioetiskt hållbart sätt i olika språkliga och kulturella rum – i **dynamiska semiosfärer** som möts, korsar varandra, går in i varandra eller överlappar varandra. I dessa existerar både det översättande jaget och det forskande jaget ständigt omringad av tecken och teckensystem som väntar på att bli tolkade – med utgångspunkt i exempelvis de dygder och rättesnören som Italo Calvino skisserat upp och som jag behandlat som **semioetiska modaliteter**.

Litteratur

Bachtin, Michael 1991. *Det dialogiska ordet*. Övers. Johan Öberg. Andra upplagan. Gråbo: Anthropos.

Bassnett, Susan [1980] 1991. *Translation Studies*. New Accents. Revised edition. London & New York: Routledge.

Bassnett-McGuire, Susan 1980. *Translation Studies*. New Accent. London & New York: Methuen.

Bréal, Michel 1897. *Essai de Sémantique (science des significations)*. Paris: Hachette.

Bühler, Karl 1934. [1934] 1990. *Theory of Language. The Representational Function of Language*. Det tyska originalet *Sprachtheorie*, [1934] 1982. Trans. by Donald Fraser Goodwin. Foundations of Semiotics, Volume 25. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Calvino, Italo 1988. *Lezioni Americane. Sei proposte per il prossimo millennio*. Milano: Garzanti.

Calvino, Italo 1988. *Six Memos for the Next Millennium*. English trans. Patrick Creagh. Italian original *Lezioni Americane. Sei proposte per il prossimo millennio*, 1988. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Calvino, Italo 1996. *Kuusi muistiota seuraavalle vuosituhannelle*. Suom. Elina Suolahti. Italiankielinen alkuteos *Lezioni Americane. Sei proposte per il prossimo millennio*, 1988. Helsinki: Loki-kirjat.

Calvino, Italo [1998] 1999. *Sex punkter inför nästa årtusende. Amerikanska föreläsningar*. Svensk övers. Sven Åke Heed. Andra uppl. Italienskt original *Lezioni Americane. Sei proposte per il prossimo millennio*, 1988. Stockholm: Bonnier essä.

Chesterman, Andrew 2002. Semiotic Modalities in Translation Causality. *Across Languages and Cultures* 3 (2), 145–158.

CP = *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, se Peirce, Charles Sanders 1931–1958.

Eco, Umberto & Nergaard, Siri [1998] 2004. Semiotic approaches. In: Mona Baker (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge, 218–222.

Gadamer, Hans-Georg [1986, 1987] 2004. *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa. Gesammelte Werke* osat 2 ja 4. Valikoitunut ja suomentanut Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.

Greimas, A.J. [1966] 1980. *Strukturaalista semantiikkaa*. Ranskankielinen alkuteos *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, 1966. Suom. Eero Tarasti. Helsinki: Gaudeamus.

Greimas, A. J. 1983. *Du Sens*. Vol. 2. Paris: Seuil.

Gullin, Christina 1998. *Översättarens röst. En studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren*. Lund: Lund University Press.

Hartama-Heinonen, Ritva 2008a. *Abductive Translation Studies. The Art of Marshalling Signs*. Diss. Acta Semiotica Fennica XXVIII. Imatra: (ISI) International Semiotics Institute at Imatra & Helsinki: Semiotic Society of Finland.

Hartama-Heinonen, Ritva 2008b. Översättning som abduktiv teckenprocess. *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi* 46/2008, 27–36.

Hartama-Heinonen, Ritva 2009. Kääntäminen ja käännytutkimus toivon asiana. Teoksessa Ritva Hartama-Heinonen, Irma Sorvali, Eero Tarasti & Eila Tarasti (toim.) *Kielen ja kulttuurin saloja. In honorem Pirjo Kukkonen 5.9.2009*. Acta Semiotica Fennica XXXV. Imatra: International Semiotics Institute & Helsinki: Semiotic Society of Finland. 52–68.

Hawkes, Terence 1977. *Structuralism and Semiotics*. London: Methuen.

Jakobson, Roman [1959] 1998. Lingvistiska aspekter på översättning. Svensk övers. Erik Andersson. I: Lars Kleberg (red.) *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Stockholm: Natur och kultur, 147–155.

Jakobson, Roman [1960] 1974. Lingvistik och poetik. Svensk övers. Östen Dahl. I: Roman Jakobson *Poetik och lingvistik*. Litteraturvetenskapliga bidrag valda av Kurt Aspelin & Bengt A. Lundberg. Med ett postscriptum av Roman Jakobson. Stockholm: PAN/Norssstedts, 139–179.

Jakobson, Roman [1975] 1987. A Glance at the Development of Semiotics. In: Krystyna Pomorska & Stephen Rudy (ed.) *Language in Literature*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 436–454.

Johansen, Jørgen Dines & Larsen, Svend Erik 1994. *Tegn i brug*. Odense: Amanda.

Kilpi, Volter 1933. *Alastalon salissa. Kuvaus saaristosta I–II*. Helsinki: Otava.

Kilpi, Volter [1933] 1997. *I salen på Alastalo. En skärgårdsskildring I–II*. Det finska originalet *Alastalon salissa. Kuvaus saaristosta I–II*, 1933. Svensk översättning Thomas Warburton. Stockholm: Atlantis.

Kristeva, Julia 1980. *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art*. Leon S. Roudiez (Ed.). Trans. Thomas Gora, Alice Jardín, and Leon S. Roudiez. New York: Columbia University Press.

Kukkonen, Pirjo 1989. *Från konst till vetenskap. Begreppet vetenskap i svenskan under 400 år*. Diss. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet utgivna genom Lars Huldén och Mirja Saari, A:5. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Kukkonen, Pirjo 2001. Flux in translation semiosis: Signs and sign systems on surface and depth. In: Pirjo Kukkonen & Ritva Hartama-Heinonen (eds) *Mission, Vision, Strategies, and Values*. Helsinki: Helsinki University Press, 121–138.

Kukkonen, Pirjo 2005. I språkets vida rum. I: Paula Rossi (red.) *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 64. Uleåborg: Uleåborgs universitet. 103–121.

Kukkonen, Pirjo 2009. *Det sjungande jaget. Att översätta känslan och själen. Den lyriska samlingen Kanteletar i svenska tolkningar 1830–1989*. Acta Semiotica Fennica XXXI. International Semiotics Institute at Imatra & Semiotic Society of Finland, Helsinki.

Lindqvist, Yvonne 2003. *Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series, 26. Stockholm.

Lotman, Yuri M. 1990. *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. Trans. Ann Shukman. Introduction by Umberto Eco. Bloomington and Indianapolis, IN: Indiana University Press.

Morris, Charles [1938] 1971. *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago: University of Chicago Press.

Nilsson, Sven 2003. Lätt som en fågel. *Ikoner* 6/2003, <http://www.poly-valent.se/framtidsfilerna/calvino.html>. [Läst 12.3.2010.]

Nord, Christiane 1997. *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. Manchester, UK: St Jerome.

Nöth, Winfried [1990] 1995. *Handbook of Semiotics*. Advances in Semiotics. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.

Ogden, C. K. & Richards, I. A. 1923. *The Meaning of the Meaning. A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*. International library of psychology, philosophy, and scientific method. London: K. Paul, Trench, Trubner & co., Ltd; New York: Harcourt, Brace & company, Inc.

Pauli, Calle 2002. Han översätter på intuition. *DN* 8.1.2002.

Peirce, Charles Sanders 1931–1958. *CP = Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols. 1–6 ed. by C. Hartshorne & P. Weiss, 1931–1935; vols. 7–8 ed. by A. W. Burks, 1958. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Petrilli, Susan (Ed.) 2003. *Translation Translation*. Approaches to Translation Studies 21. Amsterdam & New York, NY: Rodopi.

Petrilli, Susan 2003. Translation and Semiosis. Introduction. In: Petrilli, Susan (ed.) *Translation Translation*. Ed. with an Introduction by Susan Petrilli. Approaches to Translation Studies Vol. 21. Amsterdam & New York, NY: Rodopi, 17–37.

Petrilli, Susan 2004. Human responsibility in the universe of ‘global semiotics’. *Semiotica* 150–1/4 (2004), 23–38.

Petrilli, Susan 2009. *Signifying and Understanding. Reading the Works of Victoria Welby and the Signific Movement*. Semiotics, Communication and Cognition 2. Berlin: Mouton de Gruyter.

Ponzio, Augusto 2003. Preface. In: Petrilli, Susan (ed.) *Translation Translation*. Ed. with an Introduction by Susan Petrilli. Approaches to Translation Studies Vol. 21. Amsterdam & New York, NY: Rodopi, 13–16.

Saussure, Ferdinand de [1916] 1970. *Kurs i allmän lingvistik*. Svensk översättning Bertil Malmberg. Det franska originalet *Cours de linguistique générale*, 1916, Charles Bally & Albert Sechehaye (ed.). Staffanstorp: Bo Cavefors förlag.

Séguinot, Candace (Ed.) 1989. *The Translation Process*. Toronto, Ontario: H. G. Publications School of Translation York University.

Steiner, Georg 1975. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. London: Oxford University Press.

Tarasti, Eero 2000. *Existential Semiotics*. Advances in Semiotics. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Tarasti, Eero 2004. *Arvot ja merkit*. Helsinki: Gaudeamus.

Torop, Peeter 2003. Intersemiosis and Intersemiotic Translation. In: Susan Petrilli (ed.) *Translation Translation*. Approaches to Translation Studies, Volume 21. Rodopi, Amsterdam – New York, NY, 271–282.

The Translator: Studies in Intercultural Communication 2010. “Translation and Violent Conflict”. Guest-edited by Moira Inghilleri and Sue-Ann Harding. Volume 16, Number 2, 2010.

Warburton, Thomas 2003. *Efter 30 000 sidor. Från en översättares bord*. Helsingfors: Söderströms & Co & Stockholm: Bokförlaget Atlantis.

Welby, Victoria [1903] 1983. *What is Meaning? Studies in the Development of Significance*. Reprint of the edition London, 1903, with an Introductory essay by Gerrit Mannoury and a Preface by Achim Eschbach. Foundations of Semiotics, Volume 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Welby, Victoria [1911] 1985. *Significs and Language. The Articulate Form of Our Expressive and Interpretative Resources*. Reprint of the edition London, 1911, and two articles by V. Welby. Ed. and introduced by H. Walter Schmitz. Foundations of Semiotics, Volume 5. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Wouters, Els [1997] 2003. *Sign. Handbook of Semiotics*. John Benjamins Publishing Company, <http://www.benjamins.com/online/hop/>. [Läst 30.8.2010.]